

opgestaan, die zich niet gemakkelijk laten paaien. Ze eisen voor zichzelf een toekomst op en daar hebben ze recht op.

Buelens schreef een meer dan interessante kroniek, maar hij durft vooral het vooruitgangssprookje door te prikken. Kan het echter nog in de goede richting kantelen? De Amerikanen steken een hand uit om Europa minder afhankelijk te maken van Russisch gas en zullen zelf meer gas leveren. Afgezien van het feit dat het dan nog altijd om een peulschil gaat in vergelijking met wat uit Rusland komt, is het Amerikaanse gas schaliegas. De productie daarvan is gewoon rampzalig voor het milieu. Buelens verkondigt terecht dat het vooruitgangssprookje uit is, maar de wereld blijft er tegen beter weten in met open mond naar luisteren. We weten wel dat het niet waar kan zijn, maar tussen weten en in actie komen is er een groot verschil. Ook dat blijkt uit de geschiedenis van 1972. We zitten nochtans in een noodtoestand.

Luc VANNESTE (Kortrijk)

GEDEELDE ANGSTEN

Rudi Laermans, *Gedeelde angsten. Kleine sociologie van maatschappelijke onzekerheid*, Boom, Amsterdam, 2021, ISBN 9789024444489, € 9,90.

‘Ik ben voor bijna alles bang geweest’, zo begint *Angst* van dichteres en psychiater Vasalis. Angst is een prominent thema bij psychologen, therapeuten en psychiaters. Maar, constateert Laermans, ondanks de *affective turn* in de sociologie, d.w.z. de sterke belangstelling voor de sociale rol van emoties en hun culturele modellering, missen we nog steeds een systematische sociologie van de angst. Jammer, want de individualisering van angstgevoelens is politiek en maatschappelijk niet onschuldig. De achterliggende sociale mechanismen blijven onderbelicht en onaangeraakt. Daarom dit essay, een noodgedwongen bescheiden aanzet om een sociologie van gedeelde angsten in de steigers te zetten.

Laermans penseelt een breed palet van angst als maatschappelijk fenomeen. De coronacrisis staat de hele tijd op de achtergrond. Smetvrees: angst (letterlijk) voor infecties en (figuurlijk) voor sociale besmetting. Faalangst: de vrees om niet te voldoen aan vigerende standaarden, wat leidt tot sociale afwijzing. Controleangst: de vrees dat we onze grip op de toekomst verliezen, de risico’s niet correct inschatten. Vrijheidsangst: kiezen is verliezen; autonomie is aantrekkelijk,

maar ook beangstigend. Statusangst: angst bij het stijgen en voor het dalen op de maatschappelijke ladder.

Veralgemeende angst komt voort uit het feit dat contingentiedempers weggevallen zijn. De religie was traditioneel zo'n krachtige remmer van het wilde toeval. De moderniteit heeft de religie grotendeels vervangen door het vooruitgangsgeloof en het doelrationeel handelen. Zowel de religie als haar seculiere opvolgers hebben echter veel impact verloren. Angst is volgens Niklas Luhmann het functionele equivalent van zingeving. De individuen worden immers teruggeworpen op zichzelf. De vroegere standaardbiografie werd een keuzebiografie m.b.t. studie en beroep, partnerkeuze, omgaan met vrienden en het 'queeren' van de seksuele identiteit. Authenticiteit wordt beleefd als dominante waarde, in de praktijk niet tot elke prijs. Enerzijds is er keuzevrijheid en ruimte voor zelfbepaling, anderzijds keuzedwang en keuzeangst. De socioloog merkt op hoe onze individuele keuzes zich losmaakten van directe sociale verhoudingen, maar tegelijk afhankelijker werden van onpersoonlijke sociale systemen. Met Zygmunt Bauman stelt Laermans: 'De gapende kloof tussen het recht op zelfaffirmatie en het vermogen tot controle over de sociale contexten die zelfaffirmatie haalbaar of onrealistisch maken, lijkt de voornaamste tegenstelling binnen de tweede moderniteit.' (68) De vaardigheid om risico's te counteren is daarenboven asymmetrisch verdeeld. Gedeelde angsten zijn ook verdeelde angsten. Langgeschoolden kunnen risico's beter inschatten en managen, zij leven van uitdagingen. Kortgeschoolden en niet-werkenden snakken naar bestaanszekerheid. Ze zijn vatbaarder voor angstgevoelens.

Het neoliberalisme surft op chronische onzekerheid. Ook degenen die werkzekerheid hebben, worden geconfronteerd met de flexibilisering en globalisering van de arbeidsmarkt. Onderaan staan de overlevers die hoppen van job naar job, van de ene opdracht naar de andere. De meesten moeten hard presteren binnen precare contracten of kortlopende projecten, in concurrentie met gelijken. Men moet niet alleen een product afleveren, maar een ervaring aanbieden. Men wordt permanent beoordeeld, eventueel gesanctioneerd. Alle werk is proefwerk, het leven lijkt een constant examen. Je wil vooral geen loser zijn, want als je succes aan jezelf te danken hebt, dan ook je verlies. In de naoorlogse maatschappij stonden sterke middenveldorganisaties in voor het beheersen van risico's, in de neoliberale maatschappij zetten gedeelde angsten niet aan tot collectieve strijd.

Sommige sociologen spreken, volgens Laermans overdreven, van een angstcultuur. Tussen ons en de wereld schuift zich een frame dat de hele tijd wijst op werkelijke of mogelijke dreigingen en zelfs neigt naar alarmisme en catastrofisme. Angstcommunicatie creëert angstinflatie. De roep naar veiligheid leidt op zijn beurt tot angst voor de controlestaat. Teveel beheersing leidt tot 'agressiepunten': objecten of mensen die zich niet of met veel weerstand laten inspecteren, manipuleren en domineren.

Er zijn de entrepreneurs van de angst. Rechtse populisten mobiliseren

gevoelens van onzekerheid ten gevolge van economische globalisering, verlies aan sociale bescherming, minder nationale zeggenschap, geopolitieke verschuivingen. Zij leven van het uitvergroten van de angst, het aanwijzen van de vijand: de politieke elite, de culturele bovenlaag, de vreemdeling. Zij idealiseren een verleden dat nooit heeft bestaan en nimmer zal weerkeren.

Er zijn de experts van de angst. Therapeuten, coaches en consultants allerhande hebben zich het terrein van de angst toegeëigend. Zij psychologiseren de problemen en schuiven individuele oplossingen naar voor. Zij bewerkstelligen, aan de hand van hun kennismacht, hoe dan ook een standaardiserende normalisering van gedragingen en levenswijzen. Het kiezen in het aanbod van coaches en therapeuten is dan weer een risicovolle en stresserende beslissing, merkt de auteur fijntjes op. Wel vind ik Laermans superstreng voor zijn collega's uit de psychologie. Ik zie toch enkelen die, ook in de media, wijzen op de maatschappelijke achtergrond van psychische problemen, ja op 'de neoliberale waanzin'.

Bij zoveel angsten kon ik het niet laten om tijdens het lezen af en toe vooruit te bladeren naar het laatste hoofdstuk over ont-angsten. Wat heeft de socioloog te bieden, of beter: de 'geëngageerde mogelijkhedenmens' Rudi Laermans?

Op sociaaleconomisch gebied pleit hij voor ontliberaliseren, coöperatie in plaats van superprestatie en hyperconcurrentie. Zoniet blijven werkers zoeken naar individuele oplossingen voor een structureel probleem. We moeten een nieuw sociaal contract, beginnend bij het terugdraaien van de steeds verder doorgeschoten flexibilisering van arbeid en bij het ontwikkelen van een systeem van homogene rechten, ongeacht het arbeidsstatuut.

Op cultureel gebied hebben we nood aan nieuwe hoopverhalen: verbeeldingen van rationele hoop, die verschilt van het ideologisch utopisme. Laermans ziet in de commons nieuwe vormen van coöperatie, die gedragen worden door onderling vertrouwen en vertrouwen in de toekomst. Lokale initiatieven en coöperatieve demarches zijn de uitdrukking van een gedeelde bezorgdheid omtrent ecologische en sociale duurzaamheid, en bovendien concrete gedeelde ervaringen dat het anders kan. Socialemediaplatformen hoeven niet enkel nepnieuws en angstverhalen te verspreiden, ze kunnen ook helpen ont-angsten door hoopvolle voorbeelden van samenwerking en duurzaamheid.

Mij lijkt cruciaal inhoeverre de politiek dergelijke initiatieven niet gebruikt als dekmantel om haar verantwoordelijkheid af te schuiven, ze integendeel waardeert en integreert in een omvattend zorgbeleid. De burgers zullen hun verhalen en engagementen slechts volhouden als ze een vervolg zien in een nieuwe bestuurlijkheid. Hoop en vertrouwen vragen om een krachtige, niet repressieve en controlerende, maar zorgzame overheid. Wat ik in het boek mis, hoorde ik Laermans in de verf zetten bij zijn boekvoorstelling voor het Klaraprogramma Pompidou. Maar alleszins, als angst een gedeelde ervaring is, dan werk je aan ont-angsten niet alleen, zoals de laatste zin van het essay luidt.